

บทที่ 1

บทนำ

ในบทนี้จะกล่าวถึงความสำคัญของปัญหาว่ามีความเป็นมาอย่างไร เพราะเหตุใดผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาถึงการพัฒนาจิตใจ โดยเฉพาะด้วยวิถีทางพุทธศาสนา โดยจะกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ปัญหาที่วิจัย ขอบเขตของการวิจัยนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย และวิธีดำเนินการวิจัยซึ่งมีลักษณะเป็นแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ มีตัวผู้วิจัยเองเป็นเครื่องมือสำคัญ ดังนั้นข้อมูลเกี่ยวกับผู้วิจัยบางประการ เช่นทัศนคติจะได้อ้างถึงในบทนี้ด้วย จากนั้นจะเป็นปัญหาและอุปสรรคในการศึกษาและเก็บข้อมูลภาคสนาม และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมจะสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้นั้นจะต้องอาศัยกำลังคนที่มีคุณภาพซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติทั้งทางร่างกาย สติปัญญา ความรู้ความสามารถ และจิตใจ การพัฒนาที่สำคัญที่สุดคือ การพัฒนาจิตใจเพราะจิตใจเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของคน การพัฒนากำลังคนด้านจิตใจนั้นเพื่อให้คนมีศีลธรรมและคุณธรรมอันเป็นรากฐานของการเป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ มีอุดมการณ์กระทำในสิ่งที่ชอบที่ควร การดำเนินงานพัฒนาจิตใจที่ผ่านมายังไม่ครอบคลุมกลุ่มประชากรทั้งหมด ส่วนใหญ่จะเน้นเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชนซึ่งโดยความเหมาะสมแล้วประชากรในชาติทุกเพศทุกวัย วุฒิ และอาชีพ ควรที่จะได้รับการพัฒนาจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านการศึกษา อบรม ฝึกอาชีพ สุขภาพอนามัย และอื่น ๆ เพราะคนประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ประการ คือ ร่างกายซึ่งเป็นรูปธรรม และจิตใจซึ่งเป็นนามธรรม จิตใจถือได้ว่าเป็นพื้นฐานและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในพฤติกรรมของมนุษย์ เพราะความคิด การพูด การกระทำ ล้วนมาจากจิตใจทั้งสิ้น หากจิตใจได้รับการพัฒนาด้านศาสนธรรมแล้ว ความคิด การพูด การกระทำก็จะออกมาในทางที่สร้างสรรค์สิ่งที่มีประโยชน์ ดีงาม ให้ผลเป็นความสงบสุข ร่วมเย็นและเจริญก้าวหน้าทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม และ

ประเทศชาติในที่สุด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529 : คำนำ)

ปัญหาการพัฒนาจิตใจในช่วงระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 จะมีปัญหาที่ต่อเนื่องมาจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 กล่าวคือการพัฒนาจะมีลักษณะที่เน้นการให้บริการขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ที่สำคัญแต่มีได้เน้นในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านจิตใจที่เกี่ยวกับศาสนา วัฒนธรรม และค่านิยม ให้ประสานสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อันมีผลทำให้คนไทยเป็นนักวัตถุนิยม มีความฟุ้งเฟ้อเห็นแก่ตัว ขาดระเบียบวินัย เป็นต้น ปัญหาสังคมต่าง ๆ กลับทวีความรุนแรงและมีความสลับซับซ้อนเพิ่มมากยิ่งขึ้นเช่น ปัญหาอาชญากรรมในรูปแบบต่าง ๆ ยาเสพติด การลุ่มหลงในอบายมุข การฉ้อราษฎร์บังหลวง ความยากจน และปัญหาความประพฤติของเยาวชน เป็นต้น ซึ่งกระทบกระเทือนต่อความสงบสุขและความปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ซึ่งสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ พอสรุปได้ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529:30) คือ

1. สังคมไทยกำลังเผชิญกับพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป การประพฤติปฏิบัติของประชาชนชาวไทยทั่วไปเริ่มเบี่ยงเบนออกจากหลักธรรมทางศาสนา วัฒนธรรม และค่านิยมซึ่งเคยเป็นหลักดำเนินชีวิตของคนไทย เพราะขาดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมดังกล่าว นอกจากนั้นยังกลับไปนิยมและรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติมาประพฤติปฏิบัติ ขาดการเลือกสรรและคำนึงถึงความเหมาะสม ทำให้สภาพสังคมไทยโดยทั่วไปขาดคุณธรรมและค่านิยมที่ดี ขาดระเบียบวินัย ผู้คนมีความเห็นแก่ตัว ขาดการเสียสละ มีการเอารัดเอาเปรียบในทางเศรษฐกิจและสังคม เกิดความเสื่อมโทรมทางสังคม เป็นวัตถุนิยมมากขึ้น ชีวิตมีความทุกข์ยาก และมีอาการของโรคจิตโรคประสาทมากขึ้น
2. ครอบครัว บิดามารดา ผู้ปกครองจำนวนไม่น้อยประพฤติปฏิบัติตนไม่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรหลาน และผู้อยู่ในอุปการะ ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของหลักธรรมที่จะนำมาปฏิบัติทำให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ติดตามมา
3. พระภิกษุ สามเณร และผู้นำศาสนายังขาดความรู้ความสามารถ ทักษะในการเผยแผ่ธรรมะอย่างมีประสิทธิภาพ
4. วัดและศาสนสถานยังไม่เป็นศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจของชุมชนเท่าที่ควร และไม่เป็นสถานที่ชักจูงให้ศาสนิกชนหรือประชาชนได้เข้ามาศึกษาอบรมปฏิบัติธรรม จึงทำให้ประชาชนเห็นห่างออกจากศาสนามากขึ้น

5. การบริหารงานของคณะสงฆ์ยังไม่เอื้ออำนวยต่อการเผยแผ่พุทธธรรมทางพุทธ-
ศาสนาและการพัฒนาจิตใจ

6. ขาดวิทยากร พระภิกษุวิทยากรทางด้านการพัฒนาจิตใจที่มีความรู้ ความสามารถ
ประสบการณ์และทักษะทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ

7. ขาดการพัฒนาจิตใจแก่ข้าราชการและพนักงานทุกระดับ เนื่องจากข้าราชการและ
ผู้ปฏิบัติงานบริการประชาชนเป็นตัวจักรที่สำคัญในการบริหารงาน จึงเป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญ
ของรัฐซึ่งจะเป็นผลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศจึงจำเป็นต้องพัฒนา
จิตใจแก่ข้าราชการเพื่อให้เกิดจิตสำนึกต่อหน้าที่ ทำงานอย่างอุทิศตน ไม่เห็นแก่เหนื่อยยาก
ชื่อเสียงเกียรติยศ ไม่เห็นแก่ตัวและพวกพ้อง ร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน ให้ถือประโยชน์ของประชาชน
และประเทศชาติเป็นหลัก

8. ยังขาดการส่งเสริม ยกย่อง สถาบัน ตัวบุคคล สื่อมวลชนที่ดำเนินการหรือประ-
พฤติปฏิบัติด้านการพัฒนาจิตใจตามคำสอนทางศาสนา

9. ความร่วมมือประสานงานในการรณรงค์ ส่งเสริมและเผยแผ่การพัฒนาจิตใจจาก
สื่อมวลชนยังน้อยมาก นอกจากนั้นสื่อมวลชนบางประเภทยังมุ่งหวังเพื่อการค้ามากเกินไป จึงทำให้
ขาดความระมัดระวังในการเสนอข่าว ภาพและผลงาน ซึ่งมีส่วนทำให้เกิดปัญหาสังคมติดตามมา
และส่งผลกระทบต่อการพัฒนาจิตใจ

10. การส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดการประสานงานและความร่วมมือระหว่างหน่วย-
งานภาครัฐ เอกชน ชุมชนและครอบครัวในด้านการพัฒนาจิตใจ ปลูกฝังพุทธธรรมยังมีน้อยมาก

11. ขาดการศึกษา ค้นคว้า วิจัย เพื่อหาแนวทางและวิธีดำเนินงานที่จะส่งเสริมและ
ปรับปรุงการประสานงานการพัฒนาจิตใจ

12. ขาดองค์กรกลางที่จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางประสานงานด้านการพัฒนาจิตใจ
ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน

ในวงการศึกษาซึ่งเป็นสถาบันที่มีหน้าที่โดยตรงในการผลิตทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพได้
ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาจิตใจมนุษย์และพยายามเคลื่อนไหวให้มีการพัฒนาในด้านนี้ ดัง
คำกล่าวของศาสตราจารย์ ดร. ก่อ สวัสดิทานิชย์ (สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย 2524 :
49) ดังนี้

“เราจะแก้ปัญหาในโลกที่มันเกิดขึ้นเหล่านี้ได้อย่างไร เรื่องเหล่านี้มันไปวนมา มาจบลงที่คุณสมบัติทางจิตใจของมนุษย์ เพราะฉะนั้นเวลานั้นการศึกษาในระดับโลกหันมาพูดแล้วว่า ทำอย่างไร เราจะมามีตัวสร้างมนุษย์เศรษฐกิจซึ่งบริโภคนอกมาก ๆ ผลิตมาก ๆ ทำลายทรัพยากรมาก ๆ ใช้พลังมาก ๆ แล้วก็ทำลายสิ่งแวดล้อมไปมาก ๆ เราจะอยู่ได้อย่างไร คุณภาพชีวิตที่คุณหวังนั้นคืออะไร คือได้ชัรบถยนต์คันใหญ่ ๆ ไปชนกันบ่อย ๆ แล้วก็ปล่อยควันจากท่อไอเสียมาก ๆ หรือคุณภาพจะสร้างคุณภาพชีวิตที่ว่ามันมนุษย์เคลื่อนไหวน้อยลง ได้เตียงกันน้อยลง แล้วก็อยู่ด้วยกันอย่างราบรื่น เห็นอกเห็นใจกัน บทบาทการวางแผนพัฒนาการศึกษาในอนาคตนั้น ไม่ใช่บทบาทของการสร้างความใหญ่โตมหึมาทางเศรษฐกิจแต่เป็นบทบาทของคนธรรมดาที่จะแสวงหาความสุขด้วยความสงบ”

การค้นคว้าวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้มีคุณภาพเพื่อให้ได้ทรัพยากรบุคคลที่มีศีลธรรม คุณธรรม อันเป็นรากฐานของการเป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ มีอุดมการณ์ กระทำในสิ่งที่ชอบที่ควร ซึ่งจะอำนวยความสุขแก่ทุกคน ในชาติและทั่วทั้งโลกจึงเป็นการรับผิดชอบร่วมกันของมนุษย์ทุกคน ผู้วิจัยเองตระหนักถึงความรับผิดชอบนี้ตั้งนั้น เมื่อบังเอิญได้พบวิธีการหนึ่งซึ่งหลังจากเข้าไปสังเกตการณ์เป็นระยะเวลาที่นานพอและพบว่า น่าสนใจ จึงมีความตั้งใจที่จะศึกษาวิธีการนี้อย่างละเอียดถี่ถ้วน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อทราบถึงปัจจัยสำคัญในกระบวนการสื่อสารที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาจิตใจผู้เข้ารับการอบรมของสำนักธรรมปฏิบัติ โดยทำการศึกษาค้นคว้าปัจจัยต่อไปนี้คือ

1. ผู้ทำการอบรม ความน่าเชื่อถือของผู้ทำการอบรม ความพยายามของผู้ทำการอบรม
2. เนื้อหาของการอบรม ลักษณะเนื้อหา ลำดับขั้นตอนของเนื้อหา ความสอดคล้องของเนื้อหา กับวัตถุประสงค์ของการอบรม
3. วิธีการอบรม หลักการ ข้อดีและข้อจำกัด
4. ผู้เข้ารับการอบรม สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ทักษะที่มีต่อตนเองและสังคมก่อนและหลังการอบรม ทักษะที่มีต่อเนื้อหาการอบรมและผู้ทำการอบรม พื้นฐานความรู้

บททวนำวิจัย

ปัจจัยที่สำคัญของกระบวนการสื่อสาร ต่อไปคือผู้ทำการอบรม เนื้อหาของการอบรมวิธีการอบรม และผู้เข้ารับการอบรม ปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาจิตใจผู้เข้ารับการอบรมของสำนักธรรมปฏิบัติ

เหตุผลที่ผู้วิจัยพบน่าสนใจที่จะศึกษาหลังจากได้เข้าไปสังเกตการณ์และพูดคุยกับผู้เข้ารับการอบรมในช่วงระยะเวลาเกือบ 1 ปี ดังนี้คือ

1. จากประสบการณ์ที่ผู้วิจัยได้เคยศึกษาพระพุทธรศาสนามาหลายสำนักซึ่งมีวิธีการสอนแตกต่างกันไปพบว่าการสอนธรรมะของสำนักธรรมปฏิบัติที่น่าสนใจกว่าที่อื่น ๆ ในแง่ของการท้าทายให้คิดหาเหตุผลของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งดูเหมือนว่าเรารู้อยู่แล้ว แต่ความจริง ความรู้ของเราคลุมเครือมากเมื่อเทียบกับคำอธิบายของผู้ทำการอบรม เช่น คำถามที่ว่า "บุญคืออะไร อุทิศให้กันได้อย่างไร" เป็นต้น

2. การเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพและทัศนคติของผู้เข้ารับการอบรมบางคนไปในทิศทางที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ เช่น จากบุคลิกภาพเก็บตัว หุนหันและไม่ค่อยมีหลักการเหตุผลมาเป็นผู้กล้าแสดงออก หุดจามีหลักการเหตุผลโดยเฉพาะบุคคลผู้นี้เป็นเพียงหญิงชาวบ้านมีอายุ ระดับการศึกษาแทบจะอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ หรือจากผู้มีฐานะทางสังคมสูง ถือตัว เอาแต่ใจตัวเอง มาเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาเฉพาะการอบรมเพื่อพัฒนาจิตใจบุคคลของสำนักธรรมปฏิบัติซึ่งจัดขึ้นที่สำนักธรรมปฏิบัติ (สวนพุทธธรรม หลังวัดคูโม่) อ. เมือง จ. เชียงใหม่ และที่บ้านเลขที่ 342/52 พหลโยธิน 63 อ. บางเขน กรุงเทพฯ เท่านั้น

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการสื่อสาร หมายถึง กระบวนการที่ความคิด หรือข่าวสารถูกส่งจากแหล่งสาร ไปยังผู้รับสารด้วยเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความรู้ และพฤติกรรมบางประการของผู้รับสาร (Rogers 1973 : 43) องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารในงานวิจัยนี้มีดังนี้คือ

1. ผู้ส่งสาร คือบุคคลหรือกลุ่มคนซึ่งรับผิดชอบต่อข่าวสารที่จะส่งออกไป ในที่นี้หมายถึงผู้ทำการอบรม
2. ข่าวสาร คือสิ่งที่ผู้ส่งสารต้องการจะส่งผ่านไปยังผู้รับสาร เป็นข้อความที่ผู้ส่งต้องการส่งให้ผู้รับ ในที่นี้หมายถึงเนื้อหาของการอบรม
3. สื่อ คือตัวกลางทุกชนิดที่ส่งผ่านข่าวสารดังกล่าว แบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ การสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารมวลชน งานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งหมายถึงวิธีการอบรมเท่านั้นเนื่องจากการอบรมเพื่อการพัฒนาจิตใจของสำนักธรรมปฏิบัตินี้ ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลเพียงอย่างเดียวในการอบรม
4. ผู้รับสาร คือผู้รับข่าวสารจากผู้ส่งสาร ในงานวิจัยนี้หมายถึงผู้เข้ารับการอบรม

ความน่าเชื่อถือของผู้ทำการอบรม ผู้ทำการอบรมในที่นี้หมายถึงพระสงฆ์ผู้ซึ่งให้คำแนะนำและแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจิตใจ ในงานวิจัยนี้จะเป็นการสังเกตความน่าเชื่อถือของพระสงฆ์รูปหนึ่งซึ่งเป็นผู้ทำการอบรม ณ สำนักธรรมปฏิบัติที่จะศึกษาวิจัยนี้ ความน่าเชื่อถือของผู้ทำการอบรมสังเกตได้จาก

1. ความเป็นผู้รู้ ว่าผู้ทำการอบรมมีความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับจิตใจมากน้อยเพียงใด
2. ความน่าไว้วางใจ ว่าผู้ทำการอบรมมีความจริงใจต่อผู้เข้ารับการอบรมหรือไม่เพียงใด

ความพยายามของผู้ทำการอบรม สังเกตได้จากเวลาที่หม่ปะกับผู้เข้ารับการอบรม ความบ่อยครั้ง ในการให้โอกาสแก่ผู้เข้ารับการอบรมซักถามข้อสงสัยต่าง ๆ การใช้เวลาว่างจากการหม่ปะผู้เข้ารับการอบรม วิธีการอบรม และการเข้าถึงผู้เข้ารับการอบรม เป็นต้น

เนื้อหาของการอบรม หมายถึง เรื่องที่ผู้ทำการอบรมบรรยาย ชักถาม และสนทนากับผู้เข้ารับการอบรมในการวิจัยมุ่งศึกษาถึงลักษณะเนื้อหา การลำดับขั้นตอนเนื้อหา และความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการอบรมของเนื้อหา

วิธีการอบรม หมายถึง วิธีการที่ผู้ทำการอบรมเลือกใช้ในการนำเสนอเนื้อหาสารไปสู่ผู้เข้ารับการอบรม ในที่นี้มุ่งศึกษาถึงหลักการ ข้อดีและข้อจำกัดของวิธีการที่ใช้

ผู้เข้ารับการอบรม หมายถึงผู้เข้าฟังการแสดงธรรม รวมทั้งการสนทนา ถาม-ตอบกับผู้ทำการอบรมที่สำนักธรรมปฏิบัติที่กรุงเทพฯ หรือเชียงใหม่

การพัฒนาจิตใจ หมายถึง การฝึกอบรมจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี จลลิต เข้มแข็ง มีเหตุผลในการคิดและปฏิบัติ มีแบบแผนในการดำเนินชีวิตและการประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม มีระเบียบเรียบร้อยและมีศีลธรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529 : 28)

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยต้องการศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ผู้ทำการอบรม วิธีการอบรม เนื้อหาของการอบรม ผู้เข้ารับการอบรม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของผู้เข้ารับการอบรมหลังจากรับการอบรมแล้ว โดยใช้วิธีการต่าง ๆ ต่อไปนี้คือ

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป ค่านิยมและแบบแผนการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนเหล่านี้ โลกทัศน์ของเขา กิจกรรมต่าง ๆ ในระหว่างการอบรม วิธีการอบรม และเนื้อหาของการอบรม เป็นต้น

2. การบันทึกเหตุการณ์ (field note) เพื่อบันทึกรายละเอียดของสิ่งต่าง ๆ ที่สังเกตได้ ความคิดเห็นส่วนตัวของผู้วิจัย ความรู้สึก ปัญหาที่เกิดขึ้น สิ่งที่น่าติดตามค้นคว้าต่อไป

หรือแผนงานที่จะทำต่อไป เป็นต้น การบันทึกเหตุการณ์จะช่วยในการพัฒนาหรือปรับแนวคิดและปัญหาที่จะศึกษาให้รัดกุมและมีประเด็นแคบเข้าได้

3. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เพื่อทราบความคิดเห็น โลกทัศน์ของผู้เข้ารับการอบรมต่อสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งต่อผู้ทำการอบรม วิธีการ หรือเนื้อหา และการเปลี่ยนแปลงจากการเข้ารับการอบรมของเขาเหล่านั้น เป็นต้น

4. การพูดคุยอย่างไม่เป็นแบบแผน เพื่อทำความคุ้นเคยและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เช่น ค่านิยม พื้นฐานของกลุ่มคนเหล่านี้ ลักษณะนิสัยหรือบุคลิกส่วนตัวของผู้เข้ารับการอบรมและผู้ทำการอบรม ซึ่งไม่อาจได้จากการสังเกตทั่ว ๆ ไปหรือการสัมภาษณ์ การพูดคุยเช่นนี้มีประโยชน์ในการสังเกตวิวัฒนาการของผู้เข้ารับการอบรมเพื่อนำไปประกอบกับข้อมูลที่ได้จากตัวผู้เข้ารับการอบรมเอง

5. แบบสอบถามปลายเปิด เพื่อทราบข้อมูลส่วนตัวของผู้เข้ารับการอบรม เช่น อายุ เพศ การศึกษาดำเน่งการทำงาน รายได้ เป็นต้น และใช้ในกรณีที่มีข้อจำกัดในเรื่องของเวลาในการสัมภาษณ์ ให้ผู้เข้ารับการอบรมตอบโดยที่ผู้วิจัยอยู่ให้ถามเมื่อมีข้อสงสัยเกี่ยวกับคำถาม

6. เทปบันทึกเสียง บันทึกเฉพาะช่วงที่มีการแสดงธรรม ถาม-ตอบหรือสนทนาระหว่างผู้ทำการอบรมและผู้เข้ารับการอบรม เพื่อนำมาประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและบันทึกหมายเหตุในกิจกรรมนั้น ๆ

ขั้นตอนในการดำเนินงาน

1. ขึ้นเข้าไปสังเกต เรียนรู้และทำความคุ้นเคยกับผู้รับการอบรม สถานที่ และอื่น ๆ ที่จำเป็น โดยมีการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ประกอบกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการฝึกอบรม และการพูดคุยอย่างไม่เป็นแบบแผน เพื่อหาเป้าหมายที่จะศึกษา เริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2530-พฤษภาคม 2531

2. ขึ้นรวบรวมหลักฐานและวิเคราะห์ภาคสนาม ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การบันทึกเหตุการณ์ การพูดคุยอย่างไม่เป็นแบบแผน การวิเคราะห์ปัญหาจากเทปบันทึกเสียง และการวิเคราะห์แบบสอบถาม เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2531-ตุลาคม 2531 ที่เชียงใหม่ และพฤศจิกายน 2531 ที่กรุงเทพฯ

3. วิเคราะห์ สรุป สังเคราะห์ เสนอรายงาน

3. ชั้นวิเคราะห์ สรุปผลการวิจัย สังเคราะห์ผลและเขียนรายงานผลการวิจัย ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2531-กุมภาพันธ์ 2532

เกี่ยวกับผู้วิจัย

เนื่องจากเครื่องมือสำคัญที่มีผลต่อการวิจัยในครั้งนี้คือ ตัวผู้วิจัยเอง เพราะฉะนั้นข้อมูลเกี่ยวกับผู้วิจัยจะช่วยให้ผู้อ่านสามารถตัดสินใจด้วยตนเอง ได้ว่าผู้วิจัยมีความลำเอียง ฯลฯ หรือไม่ต่อการวิจัย

เดิมที่ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาศาสตร์สาขาพุทธปรัชญาพอสมควร ทั้งนี้ใช้เนื่องจากความเลื่อมใสศรัทธา กลับเป็นในทางตรงกันข้ามคือ จากความคลางแคลงใจสงสัยประกอบกับความเป็นพุทธศาสนิกชน โดยกำเนิด (ตามทะเบียนบ้าน) ของผู้วิจัยเอง ทำให้ผู้วิจัยพยายามศึกษาศาสตร์สาขาพุทธตลอดมา แต่ค่อนข้างจะขาดความกระตือรือร้น ด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้วิจัยไม่รู้สึกเลื่อมใสในสาวกพระ-พุทธองค์ที่เคยพบเห็นตลอดจนสิ่งที่เขาเหล่านั้นสอนเลย อีกทั้งวิชาศาสนาและศีลธรรมที่สอนในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันทางพุทธศาสนาหลายแห่งก็ไม่น่าเลื่อมใสสักในทัศนะของผู้วิจัย เพราะส่วนมากจะสอนเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดกต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากจะเชื่อได้ คำสอนที่เป็นหัวใจของศาสนาคือทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำใจให้บริสุทธิ์ก็ไม่มีคำอธิบายที่กระจ่างชัด เช่นว่า ทำความดีไปเพื่ออะไร ทำดีจะได้ดีจริง โทษหรือแม้กระทั่งความดีจริง ๆ เป็นอย่างไร ภิภษสามเณรผู้ซึ่งมีโอกาสศึกษาพระธรรมอย่างเต็มที่จำนวน ไม่น้อยปฏิบัติไม่สมควร ทำให้ผู้วิจัยสงสัยเป็นอย่างมากว่าสิ่งที่พระพุทธรองค์ทรงค้นพบและนำมาถ่ายทอดจริง ๆ นั้นคงไม่ใช่ดังที่เราพบเห็นกันทั่วไปในปัจจุบัน สิ่งนั้นควรจะต้องมีค่าสูงเลิศจนราชบัลลังก์ ทวีปศุภงคาร ยศถาวรบรรดาศักดิ์ วงศาคณาญาติ ตลอดจนความเพลิดเพลินบรรดามีทางโลกทั้งหลายไม่สามารถจะเปรียบเทียบได้เลย มิเช่นนั้นแล้วพระองค์จะต้องกลับคืนสู่พระราชวังอย่างแน่นอนและคงจะไม่มีสาวกมากมายดังที่ปรากฏได้โลกร่ำลือได้

จนเมื่อประมาณเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2530 ซึ่งอยู่ในช่วงปิดภาคเรียนฤดูร้อน ผู้วิจัยได้รับการชักชวนให้ไปฟังธรรมของหลวงพ่อบุญธรรม ครั้งแรกที่ผู้วิจัยเข้ารับการอบรมก็ได้พบกันสิ่งที่แปลกและดึงดูดให้เรียนรู้มากมาย สิ่งแรกก็คือผู้วิจัยเพิ่งจะทราบแท้ที่จริงแล้วตนเอง ไม่รู้จักศาสนามุทธเลย และเกิดความรู้สึกละอายมากที่ได้เคยบอกกับตัวเองและผู้อื่นว่า เป็นพุทธศาสนิกชน

เนื่องจากผู้วิจัยไม่สามารถตอบคำถามที่หลวงนอญธรรมถามได้ถูกต้องแม้แต่ข้อเดียวเลย เช่นคำถามที่ว่า ความจริงแล้วพระพุทธรเจ้าต้องการสอนให้เรารู้อะไร ความดีคืออะไร บุญคืออะไร ใจคืออะไร เราวางใจอย่างไรจึงจะโกรธ ฯลฯ ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธรศาสนาและตัวเราเองทั้งสิ้น ไม่เพียงผู้วิจัยคนเดียวเท่านั้นที่ตอบไม่ถูก บรรดาสาธุศิษย์จำนวนหลายสิบของสำนักตอบไม่ถูกเช่นกัน ซึ่งพวกเขาอธิบายว่า

"คำถามของหลวงนอญนะ ถ้าจะตอบให้ถูกก็ต้องถูกทั้ง 100% ไม่มีเกือบถูกหรือก ตอบหมิ่นคำก็ต้องถูกทั้งหมิ่นคำ พวกเราฟังมานาน บางคน 3 ปีเข้านี้แล้ว ก็ค่อย ๆ เขยิบขึ้นมาบ้าง จาก 0 ไม่ตรงประเด็น มาเป็น 0 : : : ตรงประเด็น ซึ่งก็ผิดอยู่ดีนะแหละ ตอบถูก 100% เมื่อไรก็ตามถึงมีดวงตาเห็นธรรมแล้ว วิชาบิณฑิต บุญชิต แยกแยะดี-ชั่วได้เองแล้ว ไม่ต้องมาเรียนแล้วละ"

ฟังคำตอบจากพวกเขาแล้วผู้วิจัยก็ยังไม่เข้าใจว่าดวงตาเห็นธรรมคืออะไร แต่พอจะจับได้ว่าจุดมุ่งหมายของการอบรมก็คือ เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมสามารถแยกแยะบาป-บุญ คุณ-โทษ ชั่ว-ดี ได้ชัดเจนด้วยตัวเอง จะได้ไม่ทำความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่น ดังคำสอนที่ว่า

"รักความดี ไม่รักคนทำความดี เกลียตความชั่ว ไม่เกลียดคนทำความชั่ว-เมื่อรักความดีเกลียดความชั่วก็จะกระทำแต่ความดี ไม่ให้รักคนทำความดีเพราะ 'คน' นั้นไม่เที่ยง หากเขาเปลี่ยนไปเราก็จะเกลียดเขา หากเรารักความดี ไม่ยึดติดกับคน เราก็จะทำความดีได้เสมอต้นเสมอปลาย ไม่เลือกบุคคลและสถานที่ เมื่อเราทำความดี คนข้างเคียงก็จะพลอยมีความสุขและได้รับประโยชน์ด้วย เช่น หากเราละความโกรธต่อลูกน้องที่ทำผิดคำสั่งได้ หันมาให้คำแนะนำเขาโดยเมตตา ลูกน้องก็จะไม่เดือนร้อนจากความเกรี้ยวกราดของเรา เราก็จะได้รับการยกย่อง นับถือจากลูกน้อง ต่อไปเขาก็จะทำงานให้เราอย่างเต็มที่และเต็มใจ และนาน ๆ ไปลูกน้องก็อาจจะอยากทำดีบ้าง เราก็แนะนำเขาให้ทำดีไปด้วยกัน ได้ประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย"

ผู้วิจัยเห็นว่า การอบรมมีจุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ต่อบัณฑิตบุคคลและประเทศชาติ โดยส่วนรวมมาก เพราะหากเราทุกคนรู้จักแยกแยะดี-ชั่ว คุณ-โทษ กันจริง ๆ แล้ว ปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เช่น ปัญหาอาชญากรรม การฉ้อราษฎร์บังหลวง และการเบียดเบียนซึ่งกันและกันต่าง ๆ ไม่ว่าจะในรูปแบบใดคงหมดสิ้นไป แต่ผู้วิจัยก็ยังไม่แน่ใจว่าการอบรมนี้จะสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ เพราะนอกจากคำบอกหรือคำสอนที่แปลกหูอย่างมาก (ไม่เคยได้ยินที่ไหนมาก่อนเลย) แล้ว ผู้วิจัยยังไม่มีโอกาสศึกษาสิ่งต่าง ๆ ให้ลึกซึ้งเพียงพอที่จะคาดผลของการอบรม

นี้ได้ จึงตั้งใจจะศึกษาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษาภาคสนาม

ค่านิยมของชุมชนที่นิยมอยู่กับปัจจุบันเท่านั้น ไม่นิยมกล่าวถึงอดีตหรืออนาคต ทำให้การสืบหาข้อเท็จจริงบางประการ เช่น ประวัติความเป็นมาต่าง ๆ ทำได้ค่อนข้างยาก แหล่งข้อมูลมีเพียงจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิหรือจากคนเท่านั้น ไม่มีสมุดบันทึกเหตุการณ์หรือเอกสารใด ๆ ที่จะสามารถทำการค้นคว้าได้เลย จะมีบ้างก็เพียงเพื่อบันทึกเสียงในระหว่างการอบรมที่มีผู้เข้ารับการอบรมบางท่านได้เคยบันทึกไว้ ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงไม่สามารถให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ในรายละเอียดได้ อดีตที่จะศึกษาก็มีเพียงลักษณะนิสัย บุคลิกภาพดั้งเดิมของบุคคลเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อการเปรียบเทียบเพื่อทราบผลของการอบรมที่มีต่อบุคคลนั้น ๆ โดยเฉพาะ ซึ่งข้อมูลส่วนนี้ผู้เข้ารับการอบรมจะเต็มใจให้ความร่วมมือ เนื่องจากสามารถเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นที่ต้องการจะพัฒนาตนเองได้เป็นตัวอย่างและต้องการศึกษาตามได้บ้าง

ปัญหาอีกประการคือ การที่บุคคลในชุมชนนี้ ไม่นิยมการพูดคุยเล่นหัวกันในเรื่องที่เขาเหล่านั้นเห็นว่า ไม่เป็นประโยชน์และไม่จำเป็นจริง ๆ ดังนั้นในการเก็บข้อมูลจากการสนทนาจึงดำเนินไปด้วยความลำบากในการหาโอกาสและหาเรื่องราวที่ผู้เข้ารับการอบรมคิดว่าเป็นประโยชน์มาพูดคุยกัน ทำให้ต้องใช้เวลาและความอดทนในการเก็บข้อมูลภาคสนามมากเป็นพิเศษ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ผลการวิจัยนี้อาจใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาและแก้ไขปรับปรุง โครงการอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการพัฒนาจิตใจตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อให้โครงการบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยอาจนำไปใช้ได้ดังต่อไปนี้คือ

1.1 ผู้ทำการอบรม คุณสมบัติที่เหมาะสมกับผู้ทำการอบรมที่ได้จากผลการวิจัยครั้งนี้ จะช่วยให้ผู้ที่กำลังจะเป็นหรือกำลังทำหน้าที่นั้นอยู่สามารถนำไปเป็นตัวอย่างในการพิจารณาเพื่อปรับปรุงแก้ไขตนเองหรือผู้ที่ทำหน้าที่นั้นต่อไป

1.2 เนื้อหาของการอบรม ผลการวิจัยจะอำนวยความสะดวกให้ทราบถึงเนื้อหาที่เหมาะสมต่อการอบรมเพื่อการพัฒนาจิตใจ ซึ่งโครงการพัฒนาจิตใจอื่น ๆ อาจนำไปประยุกต์ใช้ได้

1.3 วิธีการอบรม โครงการอบรมอื่น ๆ จะสามารถนำผลการวิจัยในส่วนของวิธีการอบรมนี้ไปพิจารณาปรับปรุงวิธีการที่ใช้อยู่ เพื่อให้การอบรมบรรลุวัตถุประสงค์ประสงค์มากที่สุดได้

1.4 ผู้เข้ารับการอบรม ผลการวิจัยจะสามารถบอกถึงคุณลักษณะของผู้เข้ารับการอบรมที่เอื้ออำนวยต่อการอบรม ซึ่งอาจนำไปเป็นแนวทางในการคัดเลือกผู้เข้ารับการอบรม หรือเป็นแนวทาง ในการเตรียมผู้เข้ารับการอบรมให้พร้อมสำหรับการอบรม เพื่อให้การอบรมเพื่อพัฒนาจิตใจบรรลุวัตถุประสงค์อย่างเต็มที่

2. ผลการวิจัยนี้ อาจใช้เป็นช่องทางในการเผยแพร่ให้บุคคลทั่วไป หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน ตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของการพัฒนาจิตใจอันเป็นรากฐานสำคัญที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และประเทศชาติ

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย